

Gesprek met sociaal voortrekker Jan van Opstal over 'Kwetsbaren in de samenleving'

Verslag door Alexandra Gabrielli

Het programma Vitale Lokale Samenlevingen wordt uitgevoerd door de [stichting Socires](#) in samenwerking met de [School voor Politiek en Bestuur van Tilburg University](#), met steun van het [SKANfonds](#). Zie voor meer informatie over Vitale Lokale Samenlevingen: www.vitaallokaal.org

Sociaal ondernemer Jan van Opstal was te gast tijdens de eerste werksessie op 22 januari 2015 in het Nutshuis in Den Haag, gebouwd in 1921 door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Deze organisatie stond aan de basis van diverse maatschappelijke instellingen en was erop gericht sociale problemen op te lossen door middel van volksontwikkeling. Een heel toepasselijke plek dus voor een bijeenkomst die als thema had 'kwetsbare mensen in de samenleving'. Voor deze sessie was een twintigtal vertegenwoordigers uit de vierhoek maatschappelijke organisaties, overheid, wetenschap en bedrijfsleven uitgenodigd.

Thijs Jansen (links) interviewt Jan van Opstal

Jan van Opstal is voorzitter van Netwerk DAK, een landelijke organisatie voor inloophuizen, daklozenopvang, verslaafdenzorg en buurtpastoraat. Hij was uitgenodigd om in een interview te reageren op een zestal vragen, gesteld door Thijs Jansen van Stichting Beroepseer. Van Opstal was, voordat hij sociaal ondernemer werd, vijftienvintig jaar lang predikant van de Protestantse Kerk in Nederland in diverse gemeenten, waarvan twaalf jaar in Den Haag. Bij het station daar zag hij verpauperde mensen, levend aan de onderkant van de maatschappij. Die aanblik werd de aanzet tot een bewuste keuze in 2005: "Ik wilde buiten de kerken dichtbij die mensen gaan werken." In de loop der jaren had Van Opstal ondervonden dat kerken meer naar binnen waren gericht en eigenlijk alleen nog bezig waren met overleven, maar "voor mij betekende het geloof toch vooral ook het zoeken naar een rechtvaardige samenleving."

De presentiebenadering

Van Opstal ging als coördinator werken bij het Interkerkelijk Diakonaal Overleg (IDO) in Lelystad, een koepel waaronder vier stichtingen met vrijwilligers leiding gaven aan inloophuizen, een afdeling schuldhulpverlening en een voedselbank. Bewust ging hij samenwerking zoeken met de reguliere hulpverlening van de gemeente om daarop een aanvulling te zijn. Het bleek dat bepaalde mensen met schulden niet door de gemeente werden geholpen vanwege de strakke regelgeving. Als je geen inkomen had, kon je ook geen traject volgen om je schulden af te lossen. De moeilijkste gevallen, mensen die totaal berooid waren en geen uitkering kregen, kwamen bij Van Opstal terecht.

Hij vertelt dat veel vrijwilligers in zorg en welzijn de presentiebenadering toepassen, een door professor Andries Baart uitgewerkte manier van hulp bieden waarbij met degene die hulp zoekt een relatie, of een verbond, wordt aangegaan, zonder enige vooringenomenheid en ook als het moeilijk is. Het gaat om een open, wederkerige relatie waarin vertrouwen kan groeien. Dat deze manier van hulp verlenen vruchten afwerpt blijkt uit de cijfers. In de reguliere schuldhulpverlening houdt 25 procent het traject vol om uit de schulden te komen, bij IDO houdt 75 procent het vol. Een dramatisch verschil, aldus Van Opstal: "Dat heeft alles met presentie te maken, dat je dicht bij de mensen blijft, en zorg en aandacht geeft."

Mensen worden geëconomiseerd

Van Opstal heeft specifieke opvattingen over onze cultuur waarin geld een dominante rol speelt en waarin, als het financieel misgaat, zoveel mensen slachtoffer worden. Hij zag sinds de kredietcrisis er een nieuwe groep armen bijkomen uit de middenklasse, mensen die hun baan waren kwijtgeraakt en met hypotheek- en huurschulden kwamen te zitten: "Ik vind dat wij in onze samenleving de waarde van mensen steeds meer gaan uitdrukken in economische waarden. Mensen worden geëconomiseerd. We richten ons op wat een mens kost, wat hij opbrengt en het liefst moet hij meer opbrengen dan hij kost. Afgezien van de goede kanten die er zijn aan een *civil society* waarin er meer verantwoordelijkheid bij de burgers komt te liggen en mensen meer in hun kracht gezet worden, blijf ik zorgen houden over een bepaalde groep mensen die die kracht gewoon niet in zich heeft en ook nooit krijgt. Ik ben een beetje bang dat juist deze groep die de maatschappij alleen maar geld kost, nog verder naar de rand toegaat."

In 2009 werd Van Opstal directeur van het IDO. In die functie zou hij zich ontwikkelen tot een formidabele, gedreven ondernemer. Hij "gooide zich er helemaal tegenaan", klopte bij derden aan om financiële steun, ging kortom fondsen werven voor "de stam waarvoor ik werk."

"Ik wil wel irritant zijn, als het gaat om iets te bereiken voor mensen voor wie niemand opkomt"

Op de vraag wat voor eigenschappen een sociaal ondernemer moet hebben, antwoordt Van Opstal: "Je moet heel erg geloven in je zaak en offers durven brengen, ook persoonlijke. Durven afstappen op instanties en organisaties, en voor de troepen uit durven lopen. Dat gaf wel eens irritatie bij de overheid, maar ik heb daarvan gezegd: Hoor eens even, als wij alleen het spoor blijven volgen wat jullie hebben uitgestippeld, komt er niets overeind."

Twee dingen zijn van grote invloed geweest op Van Opstals keuzen. Het voorbeeld van zijn beide ouders die in de Tweede Wereldoorlog in het verzet hebben gezeten en zijn christelijke geloofsovertuiging: "Opkomen tegen onrecht, je niet neerleggen bij dingen die scheef zijn en daar desnoods risico's voor nemen."

In december 2012 nam Van Opstal afscheid als directeur van het IDO. Hij is nu voorzitter van Netwerk DAK, én een ervaren sociaal ondernemer, met heel veel expertise. Wat vindt hij van de decentralisatie en de participatiesamenleving?

"Ik denk dat dit een onvermijdelijke beweging is, dat de verzorgingsstaat zoals we die hadden, niet goed was voor het verantwoordelijkheidsgevoel van burgers ten opzichte van elkaar. In die zin vind ik het een goede beweging, maar ik ben bang dat de grootste motieven voor die kanteling toch wel financieel ingegeven zijn en hebben we te maken met een verkapte bezuinigingsmaatregel. Ik heb daar zorgen over. Ik denk dat we eerder hadden moeten starten met de voorbereiding van de maatschappij op decentralisatie. Dan had er een mentaliteit kunnen groeien, van het is goed dat we met elkaar de schouders eronder zetten, en zeker voor de zwaksten. Ik zie nu prachtige lokale initiatieven ontstaan, maar het moet allemaal haastig en in zijn geheel genomen zijn wij als maatschappij hierop nog niet ingespeeld."

Wat ontbreekt is een visie bij de overheid

Volgend op het interview met Van Opstal, wordt aan Barend Rombout gevraagd te reageren. Rombout is hoofd van Bureau Frontlijn, een projectbureau van de Gemeente Rotterdam dat nieuwe oplossingen zoekt voor problemen in achterstandswijken. Wat de participatiemaatschappij betreft vreest hij dat daklozen en psychiatrische patiënten afhankelijk worden van liefdadigheid. "En, wie gaat de mensen in arme wijken helpen? Niet de buurman, want die kan het ook niet".

Ook hij heeft kritiek op de houding dat alles wat we doen financieel wordt gestuurd: "Ook de participatiewetgeving, ook de transitie van de jeugdzorg. Het zijn bezuinigingsoperaties. De overheid is al jaren aan het financieel sturen. Ze stuurt niet met doelen, waarden of normen, ze stuurt met financiën. Wat sterk ontbreekt in Nederland is een visie van hoe ons land er straks moet gaan uitzien. Hoe moeten mensen met elkaar omgaan, hoe gaan we de problemen een beetje oplossen?"

Voor kwetsbare mensen iets doen, wordt steeds moeilijker: "Ze moeten een tegenprestatie leveren, want ja, we kunnen niet zomaar iets aan je geven, je moet wel wat terugdoen. Het wordt niet gedaan vanuit het principe dat het goed is voor je eigenwaarde als je wat terugdoet, of dat je dan een netwerk opbouwt. Je kost ons geld, pak maar een schoffel, er moet iets voor terugkomen."

Vanwege het gebrek aan openheid over doelstellingen en motieven is er volgens Rombout geen goede samenwerking mogelijk tussen de overheid en de vrijwilligersorganisaties. Dat de overheid geen plannen en doelstellingen heeft, is overigens niet verwonderlijk. Volgens hem “kan dat ook niet, want als je zeventig uur per week werkt en van de ene vergadering naar de andere vergadering gaat, wanneer ga je dan nadenken over de toekomst van je stad of van je land? Dat kan gewoon niet. Men denkt er gewoon niet over na, omdat men zeventig uur per week geleefd wordt, vier jaar lang.”

In plaats van dwang en claimedrag: vertrouwen

Mensen in “hun kracht zetten” en activeren, een van de pijlers van de participatiemaatschappij die van burgers meer eigen initiatief verwacht op het gebied van zorg, jeugd en werk, kan ook zonder dat er direct een tegenprestatie geleverd moet worden. Als we eens afstappen “van wat iedereen allemaal moet,” het claimedrag van de hulpverlening, en de aandacht richten op het werkelijk kunnen uitoefenen van zelfbeschikkingsrecht, dan kan er in vrijheid een keuze gemaakt worden.

Van Opstal is van mening dat “als je mensen het gevoel geeft dat ze niet zo waardeloos zijn als we denken, ze zich ook minder waardeloos gaan gedragen. Er zijn best wel mogelijkheden, maar leg het niet met dwang op als overheid.”

Dat dwingen speelt ook bij de vrijwilligers. Mensen die vrijwilligerswerk doen, doen dat uit vrije wil, niet omdat een ander vindt dat ze dat moeten doen. Gabriël van den Brink, die de bijeenkomst afrondt met een korte reflectie, vraagt zich dan ook af wat we in Nederland aan het doen zijn? We willen van alles met vrijwilligers doen, behalve dat de mensen die vrijwillig iets doen dat vrijwillig mogen doen. Het gevoel dringt zich dan ook op bij vrijwilligers dat zij werk moeten gaan doen dat door de overheid is wegbezuinigd.

Naar een nieuwe vorm van engagement

Volgens Van den Brink, hoogleraar maatschappelijke bestuurskunde aan de Universiteit van Tilburg, is een ondernemende figuur als Jan van Opstal, iemand met een doel, een ideaal en een flinke dosis doorzettingsvermogen een voortrekker en een voorbeeld van de ingrijpende veranderingen die er momenteel gaande zijn in de maatschappij. Er zijn mensen die energie willen besteden aan de oplossing van een probleem dat ze belangrijk vinden en ze doen dat los van de orde en moraal van het heersende bureaucratische systeem. Van Opstal maakt deel uit van een opkomende beweging van een soort radicaal humanisme, of radicale compassie, die zich niet afvraagt of hulp effectief is of wat oplevert, maar die gewoon hulp biedt op plaatsen waar het nodig is. En dan hulp op een persoonlijke, directe manier, die van de presentiebenadering.

De groep kansarmen en lager opgeleiden neemt toe, niet alleen tengevolge van de economische crisis, maar ook doordat de Nederlandse samenleving strakkere regels en protocollen hanteert en meer selecteert. Je kunt makkelijk aan de verkeerde kant van de maatschappij terechtkomen als je een kras hebt of je gedrag niet lekker valt. Ook de kloof tussen lager en hoger opgeleiden neemt toe. De vraag rijst of de hoger opgeleiden zich eigenlijk nog wel iets aantrekken van de lager opgeleiden? Het blijkt dat ze dat steeds minder doen. Maar voelen we niet ook dat dat ergens niet deugt?

Een andere vraag is dan ook: Kunnen we toegaan naar een nieuwe vorm van engagement waarbij mensen in een betere positie, misschien wel mensen uit de elite, zich opnieuw kunnen inzetten voor de

kansarmen in de samenleving? En welke kanalen zijn daarvoor nodig? Want we willen ons misschien wel inzetten, maar we weten vaak niet goed hoe. Kunnen de beter gesitueerden opnieuw iets betekenen voor de armen? Niet op de paternalistische manier van vroeger, maar meer als een plicht aan onszelf voor zover we onszelf als beschaafde mensen beschouwen.

Tegenover de dominante financieel/economische visie van stimulans, prikkels en dwang van het bureaucratische systeem staat een niveau waar niet het geld en de sturing de boventoon voeren maar eerder het vertrouwen dat mensen uit zichzelf aandacht schenken aan hun omgeving en zelf de verantwoordelijkheid nemen voor hun gemeenschap, de plek waar het echte leven wordt geleefd en waar men in klein verband er iets van wil maken.

Het interview met Jan van Opstal was de eerste in een door Vitale Lokale Samenlevingen georganiseerde reeks van twaalf werksessies. In elke sessie voert Thijs Jansen, verbonden aan de School voor Politiek en Bestuur van Tilburg University en de Stichting Beroepseer, een gesprek met een voortrekker.
